

Inleiding

De laatste jaren ligt de wetenschap onder vuur. Zeker geldt dit voor onderzoek dat direct betrekking heeft op beleidsvraagstukken. De kans op kritiek wordt nog groter wanneer het politiek gevoelige vraagstukken betreft. Zo werd begin 2004 het 2000 pagina's dikke rapport van de commissie-Blok over de integratie van minderheden binnen een paar uur door de belangrijkste fracties in de Tweede Kamer neergesabeld (Schutte, 2004). De conclusies van dit rapport konden niet waar zijn. Integratie is een probleem en men moet nu niet gaan beweren dat integratie succesvol verloopt als die maar voldoende tijd krijgt. Een recenter voorbeeld betreft de discussie in de zomer van 2011 over de bezuinigingen op het Persoonsgebonden Budget (PGB). Berekeningen van het Centraal Planbureau (CPB) leerden dat de beoogde bezuinigingen waarschijnlijk lager zouden zijn dan door het ministerie waren voorgerekend. In eerste instantie reageerde de betrokken staatssecretaris met het argument dat de door het CPB gehanteerde veronderstellingen andere waren dan die welke haar ministerie had gehanteerd. Zij vond dat de door haar ministerie gebruikte veronderstellingen beter de werkelijkheid weergeven. Dit is een correcte reactie. Resultaten kunnen verschillen door het gebruik van verschillende rekenmethoden en aannames. Erger werd het toen bleek dat de minister van Economische Zaken, Landbouw en Innovatie, de heer Verhagen, een vertrouwelijke brief naar het CPB had laten schrijven, waarin kritiek werd gegeven op het CPB. Het CPB zou slecht werk hebben geleverd en zou de resultaten eerst aan het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport hebben moeten voorleggen. Nu had het CPB gerekend met de

cijfers die het ministerie aan de Tweede Kamer had verstrekt. De handelwijze van minister Verhagen riekt ernaar dat de boodschap hem niet aanstond en dat men daarom deze resultaten niet in het openbaar wilde hebben. Op zich hoeft er nog niets ernstigs aan de hand te zijn, zolang het CPB zich hier niets van aantrekt en onafhankelijk van het resultaat naar eer en geweten zijn berekeningen verricht. Trekt het zich er, wellicht onwillekeurig, wel wat van aan, dan is zijn functie en daarmee de waarde van de wetenschap voor de maatschappij ondermijnd.

Dat een dergelijke reactie van onderzoekers niet ondenkbeeldig is blijkt uit een analyse van de beleidsadvisering door het Internationaal Monetair Fonds (IMF). In 2005 heeft de toenmalige hoofdeconoom van het IMF, R.G. Rajan, publiekelijk en herhaaldelijk gewaarschuwd voor het gevaar van een grote financiële crisis. Ook heeft hij toen uitgelegd via welke kanalen een dergelijke crisis zich waarschijnlijk zou voltrekken. Achteraf een akelig precieze analyse. Wat is met dit inzicht in de officiële beleidsadvisering gedaan? Erg weinig, zo blijkt uit de analyse van de Independent Evaluation Office of the IMF (2011). Hiervoor worden verschillende redenen aangedragen. Een belangrijke reden was dat veel beleidsadviezen van de staf van het IMF ingingen tegen de belangen van de verschillende lidstaten. Dit leidde ertoe dat stafleden soms in conflict kwamen met ambtenaren en politici van lidstaten. Zo ontaarden de slotbijeenkomsten van jaarlijkse visitaties in onderhandelingen over bewoordingen van bevindingen. Stafleden van het IMF hebben daardoor de neiging hun mening in meer bedekte termen op te schrijven. Dit scheelt veel geruzie. Deze neiging wordt nog versterkt als blijkt dat de leiding van het IMF om politieke redenen de conclusies van haar eigen staf niet of niet volledig overneemt. Te meer daar stafleden toch al van mening zijn dat het leveren van kritiek de kans op promotie niet vergroot. Kortom, de resultaten van beleidsonderzoek kunnen vertekend worden vanwege druk vanuit degenen die geadviseerd worden.

Van commerciële bureaus is al wel langer bekend dat ten minste sommige van hen de neiging hebben hun advies zo op te schrijven dat het niet te veel afwijkt van hetgeen de opdrachtgever graag wil horen. Hier speelt natuurlijk het financiële aspect een belangrijke rol. Men hoopt in het vervolg weer onderzoek te verwerven en verwacht dat de kans daarop groter is wanneer het huidige onderzoek goed beoordeeld wordt. Vaak houdt een goede beoordeling in dat de resultaten in de richting wijzen die de opdrachtgever verwacht had. Voor overheidsinstellingen geldt een dergelijke financiële druk minder, al is die ook daar niet volledig afwezig. Kortom, sociale druk en geldelijk gewin kunnen de resultaten van onderzoek door commerciële organisaties en overheidsorganen beïnvloeden.

Hoe zit dat met wetenschappelijk onderzoek? Worden de resultaten van wetenschappelijk onderzoek ook door sociale druk en financieel gewin beïnvloed? Ook hier bestaan aanwijzingen voor. De hoogleraar criminologie Wouter Buikhuisen wilde in de jaren zeventig van de vorige eeuw onderzoeken in hoe verre crimineel gedrag door biologische factoren verklaard kan worden. Dit idee leidde tot veel weerstand in zowel de maatschappij als de groep van vakgenoten. Uiteindelijk heeft hij besloten zich uit de wetenschap terug te trekken. Tegenwoordig zou een dergelijk onderzoek wel mogelijk zijn geweest omdat genetische invloeden op menselijke gedragingen inmiddels maatschappelijk geaccepteerd zijn. Sociale druk kan dus de productie van kennis belemmeren. Kan het zo zijn dat door sociale druk bestaande kennis verloren gaat? Ook daar zijn aanwijzingen voor. Rond het begin van onze jaartelling was men in de toenmalige wetenschap er vrijwel van overtuigd dat de aarde rond is. Deze kennis is later weggezaakt en vervangen door de gedachte dat ze plat is. Pas in het begin van de 17de eeuw heeft Galileo Galilei met veel strijd dit oude inzicht weer naar voren weten te brengen.

Naast sociale druk kan ook financiële druk de wetenschap (net als ander onderzoek) beïnvloeden. Zeker nu

de overheid steeds meer aanstuurt op cofinanciering van projecten door bedrijven. Dit beleid vergroot de kans op invloed van het bedrijfsleven op de te onderzoeken onderwerpen en wellicht op de resultaten. Daar komt nog bij dat binnen de kring van wetenschappers een discussie wordt gevoerd over de onafhankelijkheid van de wetenschap en dan vooral over de prikkels die tegenwoordig deze onafhankelijkheid in gevaar brengen. Naast de sturende rol van de financiering op de wetenschap heeft deze discussie betrekking op de manier waarop de resultaten van wetenschappelijke arbeid worden gemeten. Het gebruik van impactfactoren is niet voor alle wetenschapsgebieden even geschikt. Bovendien kan het ertoe leiden dat men probeert resultaten over zoveel mogelijk tijdschriftartikelen uit te smeren. Dat hoeft niet de voortgang van de wetenschap te bevorderen. Bovendien kan de druk om te concurreren en te excelleren leiden tot malversatie, zoals door de hoogleeraar Stapel, die – naar recentelijk is gebleken – in zijn publicaties vervalste gegevens heeft gebruikt.

De bovenstaande ontwikkelingen zijn aanleiding geweest de voorliggende bundel te publiceren. De auteurs die aan deze bundel een bijdrage hebben geleverd, hebben we de vraag voorgelegd of in hun vakgebied sprake is van sociale dan wel financiële druk, en of die naar hun inzicht tot ongewenste effecten leidt. De bundel begint met twee algemene bijdragen die elk op een aspect van macht ingaan. Hendriks behandelt de maatschappelijke positie van de wetenschap. Maatschappij en wetenschap zijn moeilijk los van elkaar te zien, stelt hij. Sociale druk, zowel door dominante meningen als financiële middelen, beïnvloedt de wetenschap. Dit is geen probleem zolang de wetenschappelijke gemeenschap genoeg zelfreinigend vermogen heeft. Dit vermogen wordt, naar zijn mening, momenteel het meest bedreigd door de veranderde wijze van financiering van onderzoek. Hiermee komen we bij de bijdrage van Sent over de financiële macht. Sent onderscheidt over de afgelopen eeuw drie regimes van

financiering van wetenschap. Dan blijkt dat in twee van deze drie regimes het bedrijfsleven een grote rol speelt. Vervolgens bevat de bundel een verslag van een discussie over het thema met beoefenaren van verschillende disciplines. Met deze drie bijdragen is het algemene raamwerk neergezet en zijn de verschillende mogelijke effecten van macht aangeduid.

De concrete uitwerking naar verschillende wetenschapsgebieden volgt in de resterende bijdragen. Buunk analyseert de opmerkelijke situatie dat in het begin van de vorige eeuw de psychologie openstond voor het incorporeren van darwinistische principes, dat vervolgens gedurende vele decennia daarna dit niet het geval was, waarna tenslotte recentelijk opnieuw veel aandacht is ontstaan voor het ontwikkelen van een darwinistische psychologie. Hij betoogt dat bij deze ontwikkeling zowel sociale druk een rol heeft gespeeld, als wetenschapsinhoudelijke en -politieke factoren. Knottnerus en Van de Klippe tonen in hun bijdrage aan dat in het medisch onderzoek verschillende krachten werkzaam zijn die een scheefgroei in de onderzoeksagenda tot gevolg hebben ten nadele van onderwerpen die economisch minder interessant zijn. Bovendien is er een gevaar van vertekening van onderzoeksresultaten vanwege de belangen van sponsores. Zij bespreken verschillende mogelijkheden om deze gevaren te verminderen en spreken daarbij diverse actoren aan. Daarbij gaat het om financiering, wetenschappelijke en ethische codes en processen, en regulering in nationaal en internationaal verband. Maar centraal staat de verantwoordelijkheid die individuele onderzoekers moeten waarmaken ten opzichte van patiënten, de samenleving en de wetenschap, en die ook richting moet geven als de omstandigheden qua financiering, regelgeving en externe druk niet optimaal zijn. Duyvendak en Scholten bespreken de ontwikkeling in het Nederlandse debat rond de integratie van minderheden. Zij concluderen dat er sprake is van het herschrijven van de geschiedenis in termen van een

‘multicultureel model’. Naast politici zijn er zelfs enkele wetenschappers in dit model gaan geloven. Hierbij gaat het niet om de vraag wat er werkelijk is gebeurd maar om wat de meerderheid gelooft dat er is gebeurd: geen feiten, maar meningen overheersen het debat. Ten slotte gaat Radder in op de toegenomen invloed van markt en management op de wetenschap. Als remedie tegen de mogelijke nadelige gevolgen van deze macht hebben verschillende wetenschappelijke organisaties gedragscodes opgesteld. Radder bekritiseert deze codes als te veel gericht op de individuele onderzoeker en te weinig op het universitaire bestuur. Aan de hand van de gedragscode van de Vereniging Samenwerkende Nederlandse Universiteiten (VSNU) ontwikkelt hij vier concrete voorstellen voor het universitaire wetenschapsbeleid.

De verschillende bijdragen overziend, concluderen we dat er sprake is van zowel sociale als financiële druk op de wetenschapsbeoefening. Aangezien wetenschap een onderdeel is van de maatschappij en deze mede vorm geeft, is dit ook weer geen erg verwonderlijke conclusie. De vraag blijft natuurlijk in hoeverre deze druk schadelijk is voor beide partijen. Eerder in deze inleiding hebben we al aangegeven dat het miskennen van resultaten van onderzoek de maatschappij duur kan komen te staan. In deze bundel hebben we ons geconcentreerd op de druk op de wetenschap; de gevoeligheid van wetenschap voor modes. Voor alle wetenschappelijke disciplines blijkt dit relevant. Deels is dit onvermijdelijk. Ons cognitief vermogen is beperkt, en dus moeten er keuzes gemaakt worden. Het is zelfs goed wanneer deze keuzes rekening houden met de behoeften die op dat moment in de samenleving leven. Het wordt problematisch wanneer de wetenschap haar reflexieve karakter verliest. Dit gevaar lijkt ons het grootst bij maatschappelijk relevante vraagstukken. Dan is het voor wetenschappers zaak zich niet te laten meeslepen met de dominante mening, maar zich zoveel mogelijk te laten leiden door feiten en resultaten van een zo onafhankelijk

mogelijk opgezet onderzoek. Juist dan en alleen dan heeft wetenschappelijk onderzoek waarde voor de samenleving als geheel; op napraters van de consensus zit hopelijk niemand te wachten.

Verschillende bijdragen aan deze bundel signaleren het gevaar van sociale druk, maar in het algemeen wordt de druk vanwege de financiering het meest gevoeld. Een eerste reden is dat in vrijwel alle wetenschapsgebieden het doen van onderzoek duurder is geworden. In de natuurwetenschappen wordt steeds meer gebruik gemaakt van dure apparatuur. Hierdoor is het vanzelfsprekend dat in teams wordt gewerkt. Anders zou dergelijke apparatuur nooit verkregen kunnen worden en zou het rendement te laag zijn. In mindere mate geldt dit ook voor andere wetenschapsgebieden. Commerciële bureaus verzamelen gegevens (bijvoorbeeld over obligatieleningen). Vervolgens worden deze gegevens door de wetenschappelijke wereld (vooral redacties van wetenschappelijke tijdschriften) als *state of the art* beschouwd en moet een onderzoeker die in goede wetenschappelijke tijdschriften wil publiceren, deze datasets gebruiken. Daar hangt echter wel een prijskaartje aan en het beperkt het individuele onderzoek. Deze beperkingen worden wel als hinderlijk ervaren, maar worden toch als een natuurlijke ontwikkeling gezien.

Problematischer wordt het wanneer door anderen (overheid, semi-overheid (NWO) en bedrijfsleven) de inhoud van het onderzoek wordt bepaald. De onafhankelijkheid van het onderzoek wordt vooral bedreigd wanneer de financierende partij een direct en vaak commercieel belang bij het onderzoek heeft. In dit verband is het merkwaardig dat de overheid steeds meer eist dat wetenschappelijke onderzoekers partnerschappen met bedrijven aangaan. Dit vergroot immers de kans op beïnvloeding door deze bedrijven. Bovendien ontstaat hierdoor een verschuiving van fundamenteel naar toegepast en vrij snel commercieel exploiteerbaar onderzoek. Beide zijn nodig, maar de universiteit is de enige instelling die fundamenteel

onderzoek kan verrichten. Haar ook nog belasten dan wel aanmoedigen toegepast onderzoek te verrichten betekent een verminderde aandacht voor fundamenteel onderzoek. Naast fundamenteel onderzoek wordt onderzoek onderbedeeld dat niet direct profijtelijk is omdat degenen die ervan kunnen profiteren te weinig middelen hebben, of omdat het profijt aan de gemeenschap als geheel toevalt. Knottnerus en Van de Klippe hebben hier verschillende voorbeelden van besproken.

De hierboven geschetste ontwikkelingen hebben ook invloed op het wetenschappelijk bedrijf zelf. De aandacht voor toegepast onderzoek, waarvoor partners gezocht moeten worden, stimuleert een type onderzoeker die handig is in het netwerken en verkopen van zijn of haar product. Het zet de inhoudelijk geïnteresseerde, wellicht wat onhandige maar erg slimme, onderzoeker op achterstand. De kans bestaat dat de laatste op den duur steeds meer van de universiteit wordt verdrongen want hij of zij brengt op korte termijn te weinig geld in het laatje. Maar ook momenteel zijn er binnen het wetenschappelijk bedrijf tendensen te bespeuren waar grote vraagtekens bij geplaatst kunnen worden. Bart Noordman, decaan van de Bèta-faculteit van de Universiteit van Amsterdam, heeft gewezen op de perverse prikkels die uitgaan van de hoge premies die voor promoties ontvangen worden (Noordman, 2011). In deze bundel is door Radder de praktijk van het beoordelen van onderzoekers met behulp van citatiescores besproken. Deze wijze van beoordelen bevoordeelt wetenschapsgebieden die veel in tijdschriften publiceren en benadeelt die waar boeken belangrijk zijn. Dit impliceert een voorkeur voor bètaggericht onderzoek. Dit systeem wordt nog meer gevoelig voor fraude wanneer vakgroepen of onderzoeksgroepen zelf toptijdschriften definiëren. In de praktijk impliceert dit vaak een bevoordeling van een bepaald soort onderzoeken en onderzoekers; waar- onder natuurlijk de leiders van de lokale instituten, want

die zijn helemaal ‘top’. Alle maatregelen hebben gemeen dat ze proberen de wetenschap in concrete getallen samen te vatten. Dat heeft het voordeel voor de inhoudelijk niet-deskundige managers dat zij een oordeel kunnen vellen. Voor een getal kan een drempel gedefinieerd worden waaronder iemand niet goed presteert. Een inhoudelijke discussie is, gelukkig voor de manager, niet noodzakelijk. Het probleem is alleen wel dat wetenschap louter en alleen over inhoud moet gaan. Daar wringt de schoen.

Wie moet er voor verandering zorgen? In de bijdrage van Knottnerus en Van de Klippe en die van Radder wordt expliciet aandacht besteed aan een antwoord op deze vraag. Alle drie de auteurs zijn van mening dat naast de onderzoekers ook degenen die voor de omstandigheden zorgen verantwoordelijk zijn. Radder betoogt dat de VSNU in de onderzoeksbeoordelingen niet meer naar de productiviteit in de zin van citatiescores moet kijken, maar een inhoudelijke discussie moet aangaan. Alle drie auteurs stellen het sponsoren van bijzondere leerstoelen aan de kaak. Deze leerstoelen ondermijnen de onafhankelijkheid van de onderzoeker. In grote lijnen delen we de mening van deze auteurs. Onderzoekers zijn geen goden of heiligen, maar mensen. Men kan niet van hen verlangen dat ze in een omgeving waarin aan alle kanten wordt bepleit dat het genereren van geld en citatiescores het streven moet zijn, zij als individu doorgaan op een inhoudelijke koers die niet op korte termijn geld of citatiescores oplevert. Bovendien, zij krijgen de kans daar niet toe. Een krachtdadig manager heeft hen allang ontslagen voordat er sprake kan zijn van enig zicht op resultaat.

De verschillende bijdragen aan deze bundel laten zien dat er inderdaad sprake is van sociale en financiële druk op de wetenschap. In hoeverre en waar dit problematisch is, dient iedereen voor zichzelf te beoordelen. We hopen met deze bundel een discussie over dit in onze ogen belangrijke onderwerp los te maken.

Tenslotte willen we Lotte Braeken bedanken voor het uit-
typen van de geluidopnames van de discussie die onder de
titel ‘Wetenschap, macht en geld. Hoe onafhankelijk is de
wetenschap?’ in deze bundel is opgenomen.

L I T E R A T U U R

Independent Evaluation Office of the IMF, (2011). *IMF Performance in the Run-up to Financial and Economic Crisis. IMF Surveillance in 2004-07*, Washington DC: Internationaal Monetair Fonds.

Noordman, L.D. (2011). ‘De perverse promotiepremie mag wel worden afgeschaft; De flinke bedragen die universiteiten voor promovendi krijgen verzwakken de kwaliteit van het academische onderzoek’, *NRC Handelsblad*, 21 april.

Schutte, A. (2004). ‘Integratie geslaagd? Kan niet waar zijn, vindt Kamer’, *Het Parool*, 20 januari.